

Adam Bobryk

Przemiany struktury etnicznej i wyznaniowej miasta w perspektywie stulecia : przykład Siedlec

Studia Etnologiczne i Antropologiczne 8, 60-74

2004

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Adam Bobryk

Akademia Podlaska
Siedlce

Przemiany struktury etnicznej i wyznaniowej miasta w perspektywie stulecia Przykład Siedlec

Trudno jest jednoznacznie określić, od kiedy zaczął się proces osadniczy na terenie dzisiejszych Siedlec. Niemniej wiadomo, iż pierwsza wzmianka o tej miejscowości pochodzi z 5 lutego 1448 roku. Znajdowała się ona wówczas na obszarze parafii katolickiej w Zbuczynie, a następnie w Pruszyńcu. Dopiero 22 listopada 1532 roku, staraniem Stanisława Siedleckiego, erygowano samodzielną placówkę duszpasterską p.w. św. Stanisława Biskupa Męczennika¹. Następnie 15 stycznia 1547 roku król Zygmunt Stary wydał przywilej zezwalający na lokację miasta. Nieznane są z tego okresu statystyki wyznaniowe, dotyczące mieszkańców. Przypuszczać jednak należy, iż w zdecydowanej większości byli to katolicy.

Pierwsza hipoteza mówiąca o obecności w Siedlcach mniejszości dotyczy arian. Właściciel miasta Stanisław Siedlecki miał bowiem zmienić wyznanie i na pewien czas najstarszy kościół przejęli również jego nowi współbracia. Według innych opinii wydarzenia te zaistniały dopiero w XVII stuleciu². Niemniej nie pozostało to trwałego śladu w świadomości mieszkańców.

¹ M. Plewczyński: *W Rzeczypospolitej Obojga Narodów*. W: *Siedlce 1448–1995*. Red. E. Kospań-Pawłowski. Siedlce 1996, s. 22, 25–26.

² A. Winter: *Dzieje Siedlec 1448–1918*. Warszawa 1969, s. 25.

Istotne znaczenie miało natomiast osadnictwo ludności żydowskiej. Najstarsze źródła dotyczące tego procesu pochodzą z XVII wieku³. Niemniej nie można wykluczyć, iż już wcześniej Żydzi osiedlali się w Siedlcach. Właściciele Siedlec przychylnie odnosili się do procesu osadniczego tej ludności. Uwidacznia to stały jej wzrost. Dla przykładu w 1787 roku było 214 Żydów, a w 1794 roku – 375. W 1776 roku funkcjonowała już szkoła żydowska⁴. Świadczy to o ukształtowaniu systemu społecznego i aspiracjach oświatowych tej mniejszości.

Jednakże największe i najbardziej charakterystyczne zmiany struktury ludnościowej Siedlec nastąpiły w XIX i XX wieku. Miasto do 1809 roku znajdowało się w zaborze austriackim, który ustanowił tu siedzibę cyrkułu. Następnie w latach 1810–1815 było stolicą departamentu w Księstwie Warszawskim. Po kongresie wiedeńskim Siedlce znalazły się w obszarze zaboru rosyjskiego i do 1837 roku były stolicą województwa podlaskiego oraz dwukrotnie guberni, w latach 1837–1844 i 1867–1912. Tu mieściła się siedziba władz powiatowych 1845–1866 i 1913–1915. W czasie I wojny światowej okupacyjna administracja niemiecka zachowała status powiatu⁵. Podobną funkcję przewidziano również w II Rzeczypospolitej i następnych latach. Znaczący awans miejscowości nastąpił w 1975 roku, gdy wyznaczono tu siedzibę władz wojewódzkich. Do funkcji powiatu powróciły w 1999 roku, gdy w wyniku reformy administracyjnej znalazły się w województwie mazowieckim. Lokowanie w mieście siedzib różnych szczebli władz administracyjnych miało istotny wpływ na rozwój miasta, nie tylko gospodarczy, przestrzenny, ale również ludnościowy. Szczególnie w okresie zaborów konsekwencją tego było osadnictwo zwłaszcza Rosjan – urzędników, wojskowych i ich rodzin.

Tabela 1

Struktura wyznaniowa Siedlec na początku XX wieku

Rok	Katolicy	Prawosławni	Wyznanie mojżeszowe	Inni	Ogółem
1904	7422 31%	1166 4,9%	15 320 64%	27 0,1%	23 935 100%
1911	12 090 38,8%	1792 5,7%	17 157 55,1%	114 0,4%	31 153 100%

Źródło: A. Winter: *Dzieje Siedlec...*, s. 126; U. Głowacka-Maksymiuk: *Gubernia siedlecka w latach rewolucji 1905 – 1907*. Warszawa 1985, s. 23. Procenty wyliczone przez autora.

Jak wynika z powyższych danych, na początku XX wieku odnotowano wzrost udziału ludności katolickiej i prawosławnej, co dokonywało się kosztem zmniejszenia odsetka społeczności żydowskiej. Niemniej ta ostatnia narodowość była

³ E. K o p ó w k a: *Żydzi siedleccy*. Siedlce 2001, s. 7.

⁴ A. W i n t e r: *Dzieje Siedlec...*, s. 47–48.

⁵ D. G r z e g o r c z u k: *Z dziejów Siedlec*. W: *Siedlce*. Red. M. C z a j k o w s k i. Siedlce 2002, s. 5.

nadal największą oraz dominującą grupą wśród mieszkańców. Zwiększenie się liczby obywateli miasta dokonywało się nie tylko w wyniku przyrostu naturalnego, ale przede wszystkim na skutek ruchów migracyjnych. W powiecie siedleckim i innych najbliższych jednostkach administracyjnych dominowała ludność katolicka, a znacznie mniej niż w mieście było osób wyznania mojżeszowego i prawosławnego.

Żydzi na terenie Siedlec prowadzili bardzo aktywne życie społeczne. W celu zaspokojenia swoich potrzeb stworzyli wiele instytucji oświatowych, kulturalnych, politycznych oraz dbali o rozwój życia religijnego. Działywały tutaj chedery, elementarne szkoły religijne, do których dzieci uczęszczały po ukończeniu 4. roku życia. Oprócz kwestii religijnych zaznajamiano tam z elementami historii Żydów i językiem hebrajskim. W 1904 roku założono także świecką szkołę z hebrajskim jako wykładowym. Placówka ta jednak nie utrzymała się długo i po kilku latach została zamknięta. O znaczeniu Siedlec jako ważnego ośrodka społeczności żydowskiej świadczy założenie w 1900 roku Jeszywy, średniej szkoły religijnej, gdzie studiowano głównie Talmud⁶. W tym samym czasie została zarejestrowana pierwsza biblioteka żydowska, a rok później powstała kolejna. Jak wynika ze stanu na 1911 roku znajdowało się w nich 3500 książek. Z tej liczby 56,29% było w języku jidysz, 32,85% rosyjskim i 10,86% polskim. W 1908 roku powstało Towarzystwo Muzyczne „Hazomir”, przekształcone cztery lata później w Literacko-Muzyczne Towarzystwo „Żydowska Sztuka”⁷. Na początku XX wieku nastąpiło znaczne ożywienie życia politycznego Żydów, którzy utworzyli liczne ugrupowania, jak Powszechny Żydowski Związek Robotniczy Polski i Rosji „Bund” (był on w Siedlcach jedną z najważniejszych placówek w Królestwie po Warszawie i Łodzi), Nowi Robotnicy Syjoniści, Hatechija – Odrodzenie, Poalej – Syjon, Syjoniści – Socjaliści. Były to w większości ruchy lewicowe, organizujące różnego rodzaju protesty na tle ekonomicznym, które jednocześnie akcentowały swą odrębność narodową. Pomimo tego w niektórych działaniach brała udział także ludność polska. Od 1905 roku podjęto też współdziałanie z lokalnymi strukturami Polskiej Partii Socjalistycznej. W Siedlcach powstała także w tym czasie Żydowska Organizacja PPS, skupiająca około 70 członków i 100 sympatyków. Po pogromie, który został dokonany przez wojsko rosyjskie w 1906 roku, działalność ugrupowań politycznych stopniowo zanikała, a większość ich działaczy udała się na emigrację. Ponowne ożywienie nastąpiło dopiero po zajęciu miasta przez wojsko niemieckie w 1915 roku⁸.

Żydzi przede wszystkim skupiali się na życiu religijnym w ramach swojej wspólnoty. Szczególnie po pogromie nastąpiło podniesienie częstotliwości prak-

⁶ E. K o p ó w k a: *Żydzi siedleccy...*, s. 46–47, 49.

⁷ *Ibid.*, s. 52–53. Procenty wyliczone przez autora.

⁸ E. K o p ó w k a: *Żydzi w Siedlcach do czasów I wojny światowej*. „Prace Archiwalno-Konserwatorskie na Terenie Województwa Siedleckiego” 1995, z. 9, s. 120–123, 127.

tyk. W 1911 roku oprócz synagogi funkcjonowało 27 domów modlitwy. Siedlce były też miejscem poważnego sporu między chasydami a mitnaggedimi. Ci ostatni wywodzili się z ortodoksów, którzy niechętnie odnosili się do wszelkich nowinek religijnych. Chasydyzm zaś był ludową odpowiedzią na sformalizowany judaizm. Charakteryzowali się oni pobożnością oraz manifestowaną radością życia okazywaną m.in. przez taniec i śpiew. Obydwie wspólnoty funkcjonowały w ramach jednej gminy, a toczone polemiki przyczyniały się pozytywnie do rozwoju życia religijnego⁹.

W XVIII wieku w Siedlcach funkcjonowały trzy kościoły katolickie¹⁰. Niemniej do okresu zaborów przetrwała tylko najstarsza świątynia p.w. bp. Stanisława Męczennika. Nie zaspokajało to jednak potrzeb wyznawców. Już od połowy XIX wieku podjęto więc starania o pozwolenie na budowę nowego kościoła. Bardziej skuteczne kroki zostały poczynione przez proboszcza ks. Wiktora Dąbrowskiego i jego następcę ks. Józefa Scipio del Campo. Korzystając z poparcia płk. Kaznakowa, dowódcy 39. Narewskiego Pułku Dragonów stacjonującego w Siedlcach, po 6 latach starań, w 1903 roku, uzyskano pozwolenie na budowę. Dnia 21 września 1913 roku świątynia p.w. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny została konsekrowana. W trakcie prac budowlanych nadano kościołowi okazałą formę, co było częściowo realizacją względów natury politycznej. Obiekt ten miał być bowiem nie tylko symbolem katolicyzmu, ale także polskości parafian¹¹. Powstanie drugiej świątyni przyczyniło się pozytywnie do rozwoju życia religijnego katolików.

Przejawem opozycji wobec działań rasyfikatorskich oraz wyrazem aspiracji narodowościowych, oprócz działalności różnego rodzaju kółek, organizacji i tajnych bibliotek, był szczególnie ważny strajk uczniów w lutym 1902 roku. Domagano się wtedy wprowadzenia języka polskiego na lekcje religii. Mimo surowych represji, po rozszerzeniu się jego zasięgu, zakończył się on sukcesem, gdyż rok później zostało wydane zarządzenie zaspokajające postulaty młodzieży. Ponownie strajki szkolne wybuchły w 1905 roku, kiedy to żądano m.in. spolszczenia szkolnictwa, zniesienia nadzoru policyjnego jak również ograniczeń wyznaniowych i stanowych. Stawiano wtedy także postulat, by wszystkie narodowości miały prawo do swobodnego zakładania szkół. W efekcie wielu uczniów relegowano. Jednocześnie powstały jednak polskie placówki prywatne, w których mogli oni kontynuować dalszą naukę¹².

Brak jest dokładnych informacji, od kiedy rozpoczął się w Siedlcach proces osiedleńczy ludności wyznania prawosławnego. Należy przypuszczać, iż nastąpi-

⁹ E. K o p ó w k a: *Żydzi siedleccy...*, s. 13, 15, 23.

¹⁰ A. W i n t e r: *Dzieje Siedlec...*, s. 52.

¹¹ B. B ł o Ń s k i: *Katedra siedlecka*. Siedlce 1995, s. 7–10, 12, 16.

¹² P. L. M a k s y m i u k: *Konspiracje uczniowskie w Siedlcach w latach 1876–1914*. „Prace Archiwalno-Konserwatorskie na Terenie Województwa Siedleckiego” 1991, z. 7, s. 65–80; A. W i n t e r: *Siedlce jako ośrodek administracyjny w XIX wieku*. „Szkice Podlaskie” 1983 [br. nr], s. 24.

ło to w okresie porozbiorowym. Pierwsza świątynia została zlokalizowana w szpitalu wojskowym w 1837 roku. W 1858 roku przekazano ją władzom diecezjalnym jako cerkiew parafialną. Była ona jednak niezmiernie mała¹³. Po ustanowieniu siedziby guberni postanowiono wybudować świątynię mogącą pomieścić około 700 wiernych. Cerkiew p.w. Zesłania Ducha Świętego została uroczyście poświęcona w listopadzie 1869 roku¹⁴. O randze świątyni świadczą chociażby to, iż znajdowały się w niej ikony oraz chorągwie procesyjne przekazane przez cara Aleksandra II oraz jego rodzinę¹⁵. Ludność prawosławna była warstwą uprzywilejowaną i pomimo swego niewielkiego udziału procentowego odgrywała znaczną rolę w życiu miasta.

Pewnym wskaźnikiem pozycji stratyfikacyjnej poszczególnych narodowości jest procent uczniów danej nacji wśród wszystkich uczęszczających do szkół. W 1911 roku w Siedlcach było 17 placówek prowadzących zajęcia w języku rosyjskim i polskim. We wszystkich szkołach uczyło się 2803 dzieci. Z tej liczby katolików było 1724 – 61,5%, prawosławnych 707 – 25,2%, wyznania mojżeszowego 314 – 11,2%, innych 58 – 2,1%. Wśród uczniów było 1488 chłopców i 1315 dziewcząt. Ponadto 716 Żydów uczyło się w 53 chederach. Uczęszczało do nich 659 chłopców i 57 dziewcząt¹⁶. Nie odpowiadało to procentowemu udziałowi narodowości i wyznań wśród wszystkich mieszkańców. W gronie uczniów, prawosławnych było 4,42 razy więcej, a katolików 1,58 razy więcej niż wskazywałyby na to udział tych społeczności pośród wszystkich siedlczan. Żydów zaś było znacznie mniej. Ciekawe są również zestawienia z 1911 roku dotyczące księgozbiorów. Świadczą one pośrednio o rusyfikacyjnej roli bibliotek przez nagromadzenie pozycji w języku rosyjskim – wobec niewielkich zasobów książek w innych językach. W szkołach gimnazjalnych zgromadzono 36 233 tomy, wydane wyłącznie po rosyjsku. Rosyjska Biblioteka Publiczna dysponowała 11 225 woluminami, z czego w innych językach niż państwowy były tylko 134 pozycje. W tym czasie funkcjonowały 4 polskie prywatne biblioteki, które oferowały 7420 książek po polsku, 1550 po rosyjsku, 1000 po francusku i 850 w jidysz¹⁷. Zasoby polskich księżnic świadczą o otwarciu na przedstawicieli innych narodowości jak również pewnych szerszych aspiracjach, co wynika ze znaczącego zasobu książek francuskich. Publiczne instytucje praktycznie udostępniały zaś pozycje tylko rosyjskie, nie dając możliwości wyboru języka.

¹³ S.D. Kašinskij, I.I. Tilinskij: *Gorod' Sedlec'. Istoricko-statističeskij očerok'*. Siedlce 1912, s. 43.

¹⁴ J. Kuligowski: *Fotografie Siedlec z lat 1900–1944. Ze zbiorów Archiwum Państwowego w Siedlcach*. Siedlce 1997, s. 22.

¹⁵ S.D. Kašinskij, I.I. Tilinskij: *Gorod' Sedlec'...*, s. 46–47.

¹⁶ *Ibid.*, s. 87.

¹⁷ P.L. Maksymiułk: *Władze, ludność, gospodarka oraz kultura i oświata Siedlec w latach 1907–1914*. „Prace Archiwalno-Konserwatorskie na Terenie Województwa Siedleckiego” [Siedlce] 1995, z. 9, s. 136.

Pomimo pewnych konfliktów opartych na tle wyznaniowym i narodowym współżycie mieszkańców różnych konfesji i nacji było poprawne oraz niewątpliwie bardziej zgodne niż w wielu innych miejscowościach Królestwa¹⁸. Świadczą o tym wydarzenia z 1906 roku, gdy władze carskie w dniach 25–27 sierpnia zorganizowały pogrom Żydów w Siedlcach. Pomimo tego, że zginęło 100 osób, około 100 raniono, a ogółem poszkodowanych było 7300 osób, do działań tych nie udało się władzom wciągnąć ludności cywilnej, niezależnie od wyznania. Grabieży i aktów rozboju dokonywali wyłącznie żołnierze sprowadzeni na tę okoliczność z zewnątrz. Przed tymi wydarzeniami miejscowy pułk został zaś odesłany z miasta, co było motywowane brakiem zaufania, czy weźmie udział w planowanych działaniach. Dowództwo nad całością operacji powierzono specjalnie sprowadzonemu w tym celu do Siedlec płk. Ochrony Tichonowskiemu. Po pogromie ludność polska pośpieszyła z pomocą poszkodowanym. Powołano nawet specjalny komitet, w którego skład weszli m.in. przedstawiciele Kościoła. W efekcie takiej postawy mieszkańców miasta władze były zmuszone przyznać, iż akcje wymierzone w Żydów zorganizowały struktury państwowe, a nie przez wzburzony tłum, jak przyjęto wówczas w propagandzie¹⁹.

Istotne zmiany nastąpiły wraz z wybuchem I wojny światowej. Dnia 26 lipca 1915 roku ewakuowano z Siedlec wszystkie urzędy, ważniejsze instytucje oraz niektóre szkoły. Wśród wywiezionej ludności dominowali Rosjanie, ale byli również Polacy. W dniu 12 sierpnia 1915 roku miasto zajęli Niemcy²⁰. Miało to znaczący wpływ na położenie poszczególnych narodowości i wyznań. Marginalizacji uległa społeczność rosyjska i prawosławna. Zlikwidowane zostały wszystkie kaplice funkcjonujące w mieście, a główną cerkiew przejęło wojsko na magazyn. Istotną poprawę swego statusu odnotowali zaś Polacy i Żydzi. Zaczęto tworzyć podstawy administracji polskiej, zezwolono na kultywowanie historii i prowadzenie działań mających na celu rozwijanie tożsamości narodowej, m.in. przemianowano ulicę Stodolną na 3 Maja oraz wzniesiono pomnik Tadeusza Kościuszki. Również Żydzi odczuli poprawę swego położenia, co znalazło swój wyraz chociażby w rozwoju życia organizacyjnego. Zgodnie obydwie narodowości wzięły udział w tworzeniu zrębów państwa polskiego w 1918/1919 roku. Niemniej poważnym cieniem na wzajemnych relacjach położyła się współpraca części uboższych środowisk żydowskich z bolszewikami latem 1920 roku i próby tworzenia przez nich struktur władzy radzieckiej w Siedlcach²¹.

¹⁸ E. K o p ó w k a: *Żydzi w Siedlcach...*, s. 123.

¹⁹ E. K o p ó w k a: *Bij Żyda – ratuj Rosję*. „Tygodnik Siedlecki”, 12 stycznia 1992; P. M a k - s y m i u k: *Pogrom w Siedlcach*. „Nowe Państwo”, 30 sierpnia 1996.

²⁰ A. W i n t e r: *Dzieje Siedlec...*, s. 209; J. J ę d r y c h o w s k i: *Akta rosyjskich szkół gimnazjalnych w Siedlcach jako źródło do dziejów szkolnictwa*. „Prace Archiwalno-Konserwatorskie na Terenie Województwa Siedleckiego” [Siedlce] 1977 [br. nr], s. 78–85.

²¹ G. W e l i k: *Dzieje Siedlec prostym językiem opisane (105)*. „Kurier Siedlecki”, 12 maja 1999; G. W e l i k: *Dzieje Siedlec prostym językiem opisane (106)*. „Kurier Siedlecki”, 19 maja 1999.

W 1921 roku w nowych warunkach państwowych został przeprowadzony spis powszechny. Wykazano w nim istotne przemiany, które dokonały się w wyniku wojny i odrodzenia Rzeczypospolitej.

Tabela 2

Struktura wyznaniowa Siedlec w 1921 roku

Wyznanie	Mężczyźni	Kobiety	Łączna liczba osób danego wyznania	Procent od ogółu mieszkańców
Katolickie	7 429	8 274	15 703	51,19
Mojżeszowe	6 775	7 910	14 685	47,87
Prawosławne	96	111	207	0,68
Inne	31	50	81	0,26
Ogółem	14 331	16 345	30 676	100,00

Źródło: *Pierwszy powszechny spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 roku. Mieszkania. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo lubelskie*. „Statystyka Polski” 1927, T. 18, s. 50–51. Procenty wyliczone przez autora.

Wśród „innych” byli ewangelicy, mariawici, wyznawcy Kościoła Narodowego i niewierzący. Dość interesująco przedstawia się porównanie deklarowanych wyznań z narodowością. Wśród mieszkańców było 16 392 (53,44%) Polaków, 14 137 (46,08%) Żydów, 9 (0,03%) Niemców oraz 138 (0,45%) Rosjan i narodowości nieznannej²². Szczególnie zwraca uwagę fakt, iż liczba Polaków jest wyższa niż katolików, natomiast Żydów mniejsza niż osób wyznania mojżeszowego, podobnie jak Rosjan mniejsza niż prawosławnych. Może to świadczyć o początkach procesów asymilacyjnych z jednoczesnym zachowaniem odrębności religijnej.

Jak wynika z porównania danych pochodzących z 1911 i 1921 roku w strukturze wyznaniowej miasta zaszły istotne zmiany spowodowane w dużej mierze I wojną światową. O ile nieznacznie zmalała ogólna liczba ludności Siedlec, gdyż o 2,53%, to istotne odchylenia wystąpiły w liczebności wiernych poszczególnych wyznań. Wzrost został odnotowany przez katolików o 29,88%. Stali się oni jednocześnie dominującym i uprzywilejowanym wyznaniem w mieście. Natomiast istotne spadki zostały odnotowane przez prawosławnych – o 88,45% i osoby wyznania mojżeszowego – o 24,41%. Przemiany te były skutkiem strat wojennych oraz przemieszczeń ludności spowodowanych działaniami zbrojnymi. Nie bez znaczenia dla tożsamości mieszkańców było również ustanowienie państwa polskiego.

Nowe warunki państwowe spowodowały uzyskanie większych swobód przez społeczności wcześniej ograniczone w swych działaniach, czyli Polaków i Żydów. Dla Rosjan zmiana ta oznaczała w praktyce marginalizację. Szczególnie był to sprzyjający okres dla katolików. Papież Benedykt XV już 24 września 1918 roku

²² T. Moniewski: *Siedlce (z ilustracjami)*. Siedlce 1929, s. 12–13.

reaktywował skasowaną przez cara w 1867 roku diecezję podlaską. Jej siedziba znajdowała się w Janowie Podlaskim. Niemniej nowy biskup Henryk Przeździecki swój ingres odbył 1 grudnia do kościoła Niepokalanego Poczęcia NMP, jako do prokatedry. W niedługim czasie, gdyż 25 stycznia 1924 r. stolica diecezji została przeniesiona do Siedlec²³. Miało to pozytywny wpływ na rozwój życia religijnego i podnosiło prestiż miasta. Konsekwencją tego było też powstanie wielu instytucji i organizacji katolickich. W efekcie w 1931 roku zostały erygowane dwie nowe parafie – p.w. św. Teresy od Dzieciątka Jezus i św. Józefa²⁴.

W tym czasie znacznie rozwinęło się szkolnictwo żydowskie. Powstały liczne placówki świeckie, gdzie nauczano w języku jidysz i hebrajskim. W okresie dwudziestolecia międzywojennego utworzono także publiczne szkoły przeznaczone dla młodzieży narodowości żydowskiej. Na tym tle pojawiały się pewne spory, gdyż wielu uczniów opuszczało zajęcia w szabas, co wywoływało protesty katolików. W efekcie oficjalnie zwolniono z lekcji w soboty tylko dzieci ortodoksów²⁵. Działo wówczas też wiele organizacji mających na celu rozwój kultury oraz wspieranie oświaty, co w znacznym stopniu zapewniało podtrzymywanie świadomości grupowej.

O rozwoju życia społecznego mniejszości żydowskiej świadczy również wydawanie wielu tytułów prasowych: „Siedlecer Zeitung”, „Siedlecer Sztyme”, „Siedlecer Tug”, „Siedlecer Wochenblatt”, „Unzer Weg”, „Das Wort”, „Wurclen”, „Siedlecer Trybune”, „Unzer Sztyme”, „Siedlecer Leben”. Pewnym sygnałem o odbywających się procesach asymilacyjnych było wydanie jednodniówki w języku polskim „Przyjaciel Siedlec”. Ważne podkreślenia jest również to, iż w większości tytułów podkreślano lokalność pism przez umieszczenie nazwy „Siedlecer”. Na łamach gazet pojawiały się nie tylko informacje i publicystyka, ale również toczyły się liczne polemiki między poszczególnymi partiami politycznymi i prądami religijnymi. Reagowano również na postawy Polaków wobec tej mniejszości. Podobnie było również w gazetach wydawanych przez Polaków. Z tą różnicą, iż było ich więcej, a w tytułach odwoływano się bardziej do regionu niż miasta, co znajdowało wyraz w dodawaniu np. słowa „Podlaski”²⁶. W latach 1923–1924 ukazywało się też pismo antysemityczne „Podlaska Różga”. Nie znalazło jednak ono szerszego kręgu odbiorców i po wydaniu 6 numerów zostało zlikwidowane²⁷.

²³ B. Błoński: *Katedra siedlecka...*, s. 18, 22.

²⁴ *Ibid.*, s. 44.

²⁵ D. Grzegorzuk: *Szkolnictwo i oświata pozaszkolna w Siedlcach międzywojennych*. „Szkice Podlaskie” 1999, z. 7, s. 108–110; E. Kopówka: *Żydzi siedleccy...*, s. 47–51.

²⁶ A. Winter: *Prasa siedlecka w latach 1918–1939*. W: *Siedlce*. T. 1. Siedlce 1973, s. 61–93.

²⁷ M. Ciborowski: *„Podlaska Różga” jako przykład prasy antysemitycznej*. W: *Prasa podlaska w XIX–XX wieku. Szkice i materiały*. Red. D. Grzegorzuk, A. Kołodziejczyk. T. 1. Siedlce 2000, s. 109–115.

Realizując swoje aspiracje polityczne, Żydzi utworzyli w Siedlcach wiele partii i ruchów. Można je podzielić na dwa nurty. Pierwszy to ugrupowania syjonistyczne zmierzające do stworzenia państwa żydowskiego. Można do nich zaliczyć: Organizację Syjonistyczną w Polsce, Światową Syjonistyczną Partię Pracy, Żydowską Socjalno-Demokratyczną Partię Robotniczą Poalej Syjon – Prawica, Żydowską Socjalno-Demokratyczną Partię Robotniczą Poalej Syjon – Lewica, Organizację Syjonistów Ortodoksów – „Mizrachi”, Ruch Pionierski – Chalucowy. W drugim nurcie znalazły się partie odrzucające emigrację i dążące do równouprawnienia w ramach państwa polskiego. W mieście funkcjonowały: Związek Izraela – Agudas Israel, Żydowska Partia Ludowa w Polsce, Powszechny Żydowski Związek Robotniczy w Polsce „Bund”. Na marginesie tych dwóch nurtów działała Komunistyczna Partia Polski dążąca do likwidacji Rzeczypospolitej i utworzenia republiki na wzór radziecki. W 1923 roku na terenie okręgu wśród 363 członków było 306 Żydów i 57 Polaków. Z czasem te proporcje zaczęły się zmieniać i 6 lat później było 201 Polaków i 167 Żydów. Pewnym przeciwstawieniem dla dążeń wszystkich wymienionych organizacji było funkcjonowanie ruchu asymilatorskiego. Wielu jego zwolenników działało w Związku Żydów Uczestników Walk o Niepodległość Polski²⁸.

Żydzi aktywnie funkcjonowali w życiu politycznym, biorąc udział w wyborach. Przez cały okres niepodległości nie uzyskali jednak w Sejmie żadnego reprezentanta swego środowiska z Siedlec, niemniej głosy oddawane na listy narodowe dawały pewien sygnał o aspiracjach tej mniejszości. Kampania wyborcza stanowiła również dobrą okazję do publicznego stawiania postulatów.

Tabela 3

Wyniki wyborów do Sejmu uzyskiwane w Siedlcach przez listy mniejszościowe w latach 1919–1930

Rok wyborów	Procent głosów uzyskanych łącznie przez wszystkie listy żydowskie	Procent głosów uzyskanych przez listę Bloku Mniejszości Narodowych
1919	46,2	–
1922	13,5	23,3
1928	17,3	9,8
1930	19,7	–

Źródło: D. Grzegorzuk: *Preferencje polityczne mieszkańców Siedlec w wyborach do parlamentu i samorządu w II Rzeczypospolitej*. „Rocznik Mazowiecki” 1998, T. 10, s. 68–71.

Wyraźnie zaznaczał się spadek poparcia dla list mniejszości narodowych. Mogło to być wynikiem braku sukcesu, gdy przekonywano się, iż samodzielnie nie będzie można uzyskać reprezentacji sejmowej. W efekcie mogła się zmniej-

²⁸ E. K o p ó w k a: *Żydowskie partie polityczne w Siedlcach w latach 1918–1939*. „Prace Archiwalno-Konserwatorskie na Terenie Województwa Siedleckiego” 1997, z. 10, s. 176–197.

sząc frekwencja oraz część głosów oddawano na listy polskie. Na skutek zmian ordynacji wyborczej i ogólnej sytuacji politycznej w kraju, jak również wezwania opozycji do bojkotu, społeczność żydowska po 1930 roku nie zaznaczyła w sposób istotny swej obecności. Większe znaczenie miały wybory do samorządu lokalnego. Żydzi mieli w nim stale swoją reprezentację, poza okresem 1924–1927, kiedy to wraz z radnymi z Polskiej Partii Socjalistycznej, Narodowej Partii Robotniczej oraz innymi złożyli oni demonstracyjnie swe mandaty, by zaprotestować przeciwko polityce organów kierowniczych zdominowanych przez endecję. W następnych kadencjach udział Żydów w samorządzie zmniejszał się, co ilustrują następujące dane: lata 1927/1934 – 10 (33,33%), 1934/1939 – 8 (25%) i 1939 – 4 (12,5%)²⁹. Wpływ na zmniejszanie się reprezentacji we władzach komunalnych mógł po części wynikać z większej otwartości środowiska. Ponieważ „zminimalizowanie kontaktów z własną grupą na rzecz kontaktów z grupami zewnętrznymi zmniejsza tendencje do faworyzowania »swoich«”³⁰.

Jednocześnie mniejszość prawosławna i rosyjska uległa całkowitej alienacji. Praktycznie znikła ona z życia społecznego miasta. Cerkiew p.w. Zesłania Ducha Świętego została przejęta przez katolików na kościół, a pozostałe świątynie rozebrano. Wierni na modlitwy zbierali się w zaadaptowanym do tego celu pomieszczeniu, które nie spełniało ich oczekiwań. Nauka religii odbywała się w jednej ze szkół, ale nie zawsze zbierała się odpowiednia liczba uczniów (12) wymaganych przepisami. Pomimo tego za zgodą władz prowadzono zajęcia³¹.

Jak wynika z powyższych danych, w okresie międzywojennym w Siedlcach dokonywały się aktywne zmiany struktury narodowościowej i wyznaniowej. Zarysowała się też wyraźna tendencja zwiększania znaczenia ludności polskiej przy jednoczesnym zmniejszaniu udziału innych narodowości. Potwierdzają to również wyniki spisu z 1931 roku zaprezentowane w tabeli 4.

²⁹ D. Grzegorzczuk: *Preferencje polityczne...*, s. 72–74.

³⁰ J. Szczurkowska, Z. Zaleski: *Miejsce osiedlenia się a preferencje narodowościowe*. W: *Tradycje różnorodności kulturowej i religijnej w Europie Środkowo-Wschodniej*. Red. J. Kłoczowski, S. Łukasiewicz. Lublin 2003, s. 135.

³¹ A. Bobryk: *Prawosławie w Siedlcach w XIX i XX wieku*. „Prace Archiwalno-Konserwatorskie na Terenie Województwa Siedleckiego” 1999, z. 11, s. 99.

Tabela 4

Struktura ludności Siedlec według płci i języka na podstawie spisu powszechnego z 1931 roku

Język ojczysty	Mężczyźni	Kobiety	Razem	Procent od ogółu mieszkańców
Polski	10 590	11 429	22 019	59,62
Żydowski i hebrajski	6 932	7 669	14 601	39,54
Rosyjski	99	33	132	0,36
Ukraiński	46	11	57	0,15
Białoruski	25	9	34	0,09
Ruski	4	0	4	0,01
Niemiecki	1	1	2	0,00
Inny	4	3	7	0,02
Nie podany	38	37	75	0,20
Ogółem	17 739	19 192	36 931	100,00

Źródło: *Drugi powszechny spis ludności z dn. 9 grudnia 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo lubelskie*. „Statystyka Polski” 1938, seria C, s. 35. Procenty wyliczone przez autora.

Radykalne zmiany w strukturze ludnościowej miasta spowodowała II wojna światowa. Siedlce znalazły się w strefie okupacji niemieckiej. Jedynie na przełomie września i października 1939 roku miasto na kilka dni zajęła Armia Czerwona. Gdy wycofywała się za Bug, wraz z nią ewakuowano Żydowski Dom Dziecka oraz pewną liczbę Żydów orientacji komunistycznej³². Władze okupacyjne uciekły się do wielu restrykcji, zwłaszcza wobec ludności żydowskiej. Odbijało się to na strukturze narodowej i wyznaniowej miasta.

Tabela 5

Struktura wyznaniowa miasta z uwzględnieniem płci. Stan na 1 października 1940 roku

Wyznanie	Mężczyźni	Kobiety	Razem	Procent od ogółu ludności
Rzymskokatolickie	11 893	14 629	26 522	67,07
Mojżeszowe	5 869	6 864	12 733	32,20
Prawosławne	69	80	149	0,38
Ewangelickie i inne	68	71	139	0,35
Ogółem	17 894	21 644	39 543	100,00

Źródło: Archiwum Państwowe w Siedleach. Akta Miasta Siedlce, sygn. 2368.

³² H. Reise: *Zostawiłem maskę przeciwgazową w Izraelu i przyjechałem do Siedlec*. Wywiad przeprowadził E. Koppóka. „Kurier Siedlecki”, 14 marca 1991.

Pierwszych aresztowań wśród Żydów Niemcy dokonali już 15 września 1939 roku. Kilka miesięcy później, w nocy z 24 na 25 grudnia spalili synagogę wraz z osobami znajdującymi się w środku. Wydzielili też getto, na którego terenie zgromadzono całą ludność żydowską. Dnia 1 października 1941 roku zostało ono całkowicie zamknięte. Na skutek złych warunków panowała tam wysoka śmiertelność, a ludność miała obowiązek świadczenia pracy za bardzo niskie wynagrodzenie. Cały czas przesiedlano tam również Żydów z innych miejscowości. W maju 1942 roku uczyniono tak również z Cyganami, dotychczas mieszkającymi na terenie powiatu. Polacy w różny sposób wspierali ludność żydowską. Przekazywano do getta żywność, pieniądze, ukrywano najbardziej zagrożonych. W dwóch etapach, w sierpniu oraz listopadzie 1942 roku, getto zostało zlikwidowane, a wszystkich, którym nie udało się zbiec, wymordowano na miejscowym cmentarzu lub wywieziono do obozu w Treblince i tam zgładzono³³. Liczne straty poniosła w czasie wojny również ludność polska.

Siedlce zostały wyzwolone 31 lipca 1944 roku przez żołnierzy I Frontu Białoruskiego oraz Armii Krajowej. Zabudowa i infrastruktura miasta była zniszczona w 48%³⁴. Liczba ludności miasta zmniejszyła się zaś do 27 584 osób³⁵. W zasadniczy sposób zmieniła się także struktura narodowościowa i wyznaniowa mieszkańców. Pozostało tylko kilkudziesięciu Żydów, dla których starosta 20 grudnia 1944 roku zatwierdził Arię Lejba Nejmana na stanowisko rabina³⁶. W tym czasie środowisko żydowskie zainicjowało akcję gromadzenia sierot żydowskich, które wysyłano do Palestyny³⁷. Z czasem wyjechali też pozostali, łącznie z rabinem. Na siedleckim kirkucie ostatni pogrzeb odbył się w 1962 roku³⁸. W 2000 roku zmarł Izaak Halber. Był on ostatnim Żydem w Siedlcach, ale został pochowany w Warszawie.

Miasto w 2001 roku liczyło 76 845 mieszkańców³⁹. Pomimo rozwoju ludnościowego zmniejszyła się liczba osób wyznania prawosławnego. Jak się szacuje, obecnie parafia liczy około 110 wiernych (0,14%). Pomimo niewielkiej liczebności są społecznością aktywną, która w latach 1986–1990 wybudowała cerkiew p.w. Świętej Trójcy oraz dom parafialny. W Siedlcach pojawiły się też nowe wspólnoty

³³ Szerzej zob. J. K u l i g o w s k i: *Liczebność ludności żydowskiej i aryjskiej z dzielnic getta żydowskiego w Siedlcach (stan z dn. 7 listopada 1940 r.)*. „Prace Archiwalno-Konserwatorskie na Terenie Województwa Siedleckiego” 1998, z. 8, s. 169–178; E. K o p ó w k a: *Polacy i Żydzi w Siedlcach podczas okupacji niemieckiej 1939–1944*. „Pamięć i Sprawiedliwość”. Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu Instytutu Pamięci Narodowej 1997–1998, T. 40, s. 195–213; E. K o p ó w k a: *Treblinka. Nigdy więcej*. Siedlce 2002.

³⁴ T. K a m i ń s k i: *Siedlce i okolice*. Warszawa 1980, s. 17.

³⁵ D. G r z e g o r c z u k: *Z dziejów Siedlec...*, s. 7.

³⁶ E. K o p ó w k a: *Żydzi siedleccy...*, s. 102–103.

³⁷ A. D a b r o w s k a: *Przyczynki do dziejów Żydów w Siedlcach w latach okupacji hitlerowskiej. Nieznany pamiętnik z lat II wojny światowej*. „Szkice Podlaskie” 2001, z. 9, s. 230.

³⁸ E. K o p ó w k a: *Siedleckie kirkuty*. „Szkice Podlaskie” 1998, z. 6, s. 381.

³⁹ Powiatowy Urząd Pracy: *Bezrobocie w mieście Siedlce*. Siedlce 2002, mps, s. 6.

wyznaniowe, które posiadają stałe placówki duszpasterskie: świadkowie Jehowy liczący około 300 wiernych (0,39%), Kościół Adwentystów Dnia Siódmego mający 40 wyznawców (0,05%), Kościół Zielonoświątkowy zrzeszający 50 osób (0,06%) i Kościół Boży, do którego należy 30 osób (0,04%)⁴⁰. W zdecydowanej większości te wspólnoty wyznaniowe zawiązały się na tym terenie w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych. Ponadto w Siedlcach mieszka około 100 mariawitów (0,13%) i kilku wiernych Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego. Nie tworzą oni jednak formalnych struktur parafialnych i w praktykach uczestniczą indywidualnie w świątyniach położonych najbliżej miasta.

Kościół katolicki w wyniku dynamicznego zwiększenia liczby wiernych, stanowiących obecnie 99% mieszkańców miasta, rozbudował sieć duszpasterską i obecnie funkcjonuje 8 parafii. Powstało też wiele instytucji mających na celu zaspokojenie rozmaitych zapotrzebowań wiernych oraz dysponuje lokalnymi środkami społecznego przekazu – Katolickim Radiem „Podlasie”, tygodnikiem „Podlaskie Echo Katolickie” i trzema gazetami parafialnymi.

W perspektywie stulecia diametralnie zmieniła się struktura narodowościowa i wyznaniowa miasta. Znikło wiele symboli przeszłości, jak synagoga czy inne obiekty, które kojarzyły się z obecnością przedstawicieli odmiennych kultur. Trudno obecnie precyzyjnie określić, ile osób poszczególnych narodowości zamieszkuje Siedlce. Jednak na pewno Polaków jest jeszcze więcej niż katolików. Ta sytuacja może jednak stopniowo ulegać zmianie, gdyż rozwija się powoli proces osiedleńczy obywateli innych krajów, głównie pochodzących z byłego Związku Radzieckiego. Część z nich otrzymała już obywatelstwo polskie. Aktualnie w Siedlcach jest też zameldowanych 56 cudzoziemców na pobyt stały⁴¹ i 177 na czasowy⁴². Można przypuszczać, iż większość z nich będzie z czasem ubiegała się o zmianę przynależności państwowej. Należy zaznaczyć, iż obecnie nie obserwuje się żadnych napięć, które wynikałyby z podłoża narodowościowego czy religijnego. Jak wynika z obserwacji proboszcza parafii prawosławnej o. Sławomira Kochana, ludziom obojętna jest przynależność konfesyjna sąsiadów, współpracowników czy klientów. Według jego opinii może to być po części efektem procesów laicyzacyjnych w wymiarze życia codziennego⁴³. Niemniej

⁴⁰ K. M a z u r: *Kościół i związki wyznaniowe w Siedleckiem. Historia, doktryna, współczesność*. Siedlce 1996, s. 58, 74, 88, 135.

⁴¹ Są to obywatele: Rosji (15), Ukrainy (9), Bułgarii (5), Białorusi (4), Litwy (3), Niemiec (3), Gruzji (3), Czech (2), Irlandii (1), Kamerunu (1), Wielkiej Brytanii (1), Słowacji (1), Kuby (1), Węgier (1), Tunezji (1), Jordanii (1), Rumunii (1), Włoch (1), Nigerii (1) i b. Jugosławii (1). Dane przekazane autorowi przez Ewę Maciejczyk, naczelnika Wydziału Spraw Obywatelskich Urzędu Miasta w Siedlcach. Stan na 23 września 2003 r.

⁴² Są to obywatele Białorusi (77), Ukrainy (61), Rosji (17), Francji (3), Bułgarii (3), Mongolii (3), Armenii (2), Litwy (2), Mołdawii (2), Włoch (2), Turcji (2), Danii (1), Kazachstanu (1), Słowacji (1). Ibid.

⁴³ S. K o c h a n: *Odrodzenie prawosławia*. Wywiad przeprowadził K. M a z u r. „Tygodnik Siedlecki”, 29 lipca 2001.

podjęto też wiele działań, które mają na celu wzajemne zbliżenie. Organizowano tygodnie modlitw o jedność chrześcijan, katolicy uporządkowali cmentarz żydowski, a lokalne środki przekazu prezentowały w sposób obszerny dawne i współczesne dzieje mniejszości w Siedlcach. Przedsięwzięcia te przyniosły dobre efekty, bo poznanie to najlepsza droga do zrozumienia. Tym bardziej że każdy fakt społeczny jest zawsze w jakimś stopniu obciążony przeszłością i stanowi wytwór niezliczonych powiązań historycznych⁴⁴. Tolerancja zaś pojawia się wtedy, gdy świadomie wchodzimy na pogranicza myślowe. „Zamknięci nie mają szans na tolerancję, gdyż jedynie w procesie komunikacji istnieje możliwość do otwierania się i porównywania.”⁴⁵

⁴⁴ M. Mauss: *Socjologia i antropologia*. Warszawa 1973, s. 427.

⁴⁵ J. Nikitorowicz: *Pogranicze – tożsamość – edukacja międzykulturowa*. Białystok 1995, s. 19.

Transformations in the ethnical and religious structures of a city in the prospect of a century on the example of the city of Siedlce

S u m m a r y

The first information about the city of Siedlce comes from 1448. Arians were the first minority inhabiting the city. The article presents the process of transformation of the ethnic and religious structures of Siedlce in the last century. These transformations radically changed the image of the city. Siedlce lost its multicultural image in favor of a homogenous society with only a small percentage of religions and nationalities other than the dominating ones. At the beginning of the 20th century, Catholics and Poles constituted barely a one-third of the inhabitants of Siedlce. The Jewish and Orthodox Russians were the dominating communities. All communities were active as regarded the development of their culture and identity. The changes, which took place in their number and functioning, were a result of the First and Second World War. After the First World War, the Orthodox population became marginalized; after the Second World War – the Jewish. It all was an effect of external factors such as the change of state membership, and the extermination policy of the German occupier. The basic change concerning these two religions consists in a fact that there are no Jews in Siedlce anymore, there are still the Orthodox, however, being the second in size minority group.

Many symbols of the past, such as the synagogue or other structures, disappeared. It is hard to estimate, how many people of individual nationalities actually dwell in Siedlce. It is certain that there are more Poles than Catholics, who constitute 99 percent of the population of the city. This situation may change, however, because the process of settling of citizens of other countries, mainly the former USSR, slowly proceeds. A part of them already obtained Polish citizenship. It can be assumed, that a major part of them will apply for a change of state membership in the near future. It should be emphasized that there are no tensions observed, which could be based on the ethnic or religious background.

Die Wandlungen der ethnischen und konfessionellen Stadtstruktur innerhalb eines Jahrhunderts am Beispiel der Stadt Siedlce

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die älteste Notiz über Siedlce stammt aus dem Jahr 1448. Die erste Minderheit, die in der Stadt erschienen ist, waren Arianer. Im vorliegenden Artikel wurden die Wandlungen der ethnischen und konfessionellen Struktur von Siedlce innerhalb des letzten Jahrhunderts dargestellt, die den Charakter der Stadt völlig geändert haben. Die Stadt hat ihr mehrkulturelles Antlitz zu Gunsten einer homogenen Gemeinschaft mit kleinem Prozentsatz anderer Konfessionen und Nationen verloren. Zu Beginn des 20. Jhs bildeten Katholiken und Polen fast ein Drittel der Einwohner. Die dominierende Bevölkerung waren aber Juden und russisch-orthodoxe Russen. Alle Gemeinschaften beteiligten sich aktiv an der Entwicklung von ihren eigenen Kulturen und ihrer Identität. Die Veränderung der gesellschaftlichen Struktur war Folge des ersten und zweiten Weltkrieges. Nach dem ersten Krieg wurde die russisch-orthodoxe Bevölkerung und nach dem zweiten auch Juden ins Abseits geschoben. Die Ursache dafür waren solche äußere Faktoren, wie der Staatsangehörigkeitswechsel und die Ausrottungspolitik des deutschen Okkupanten. Der Unterschied zwischen den beiden Konfessionen besteht darin, dass es in Siedlce keine Juden mehr gibt und die Russisch-Orthodoxen sind immer noch die zweitgrößte Minderheitsgemeinschaft der Stadt.

Es sind auch viele solche Vergangenheitssymbole verschwunden, wie Synagogen und noch andere Objekte, die mit anderen Kulturen verbunden waren. Heute ist es schwer zu sagen, wie viele Personen von den einzelnen Nationen leben jetzt in Siedlce. Jedenfalls gibt es in der Stadt noch mehrere Polen als Katholiken; sie bilden 99% aller Einwohner. Diese Situation kann sich jedoch ändern, denn die Bürger aus anderen Ländern (vor allem aus der ehemaligen Sowjetunion) sich hier niederlassen wollen. Manchen von ihnen ist schon die polnische Staatsbürgerschaft verliehen worden. Vermutlich werden sie in Zukunft ihre Staatsangehörigkeit wechseln. Heutzutage wurden in Siedlce keine national oder religiös bedingte Spannungen festgestellt